

Jernej Mlekuž

"MUSLIMANI SO TISTI, KI NE JEDO SVINJSKEGA."**PETDESET POTOPISOV "SLOVENSKIH" POPOTNIKOV V KNJIGI ZMAGA ŠMITKA POTI DO OBZORJA ZA RAZMISLEK O RAZUMEVANJU SEBE, NAS IN DRUGIH**

Skrita pred soparnim in včasih že prav sluzastim zrakom iz pešavarskih ulic sva z Mahmedom srebala vroč čaj in se pogovarjala o navadah, načinu življenja, vrednotah pri nas doma ter tu v Pakistanu. Ker je radovedni sogovornik veliko raje spraševal kot odgovarjal, mi je, ob za nas nekoliko otročjih ali celo butastih vprašanjih ter ob vse bolj gnilem popoldanskem zraku, pogovor postajal vse bolj odveč. S črvom v moji glavi, ki je hotel vrtati le po drugih jabolkah, čeprav še nikoli ni poskusil sadeža z domačega sadovnjaka, nisem mogel razumeti, da mi vsa ta "bedasta" Mahmedova vprašanja lahko povedo veliko več o sogovornikovi kulturi, navadah in podobnem, kot bi sicer izvedel, če Mahmed ne bi bil v vlogi izpraševalca. Predstave o nas, "tujcih", ki so se zrcalila skozi vprašanja Pakistanca, so kazale tiste značajske poteze, ki se pokrivajo s ideali, potrebami, pričakovanji, pa tudi bojznimi in prepovedmi sogovornikove (etnične) skupnosti.

Izbor petdesetih potopisov Zmaga Šmitka v knjigi *Poti do obzorja*, nastalih med letoma 1438 in 1940 izpod peres "slovenskih" (na tem mestu navednice niso dovolj, da pokažejo relativnost tega pojma v času) popotnikov, je za etnologe v prvi vrsti vir za spoznavanje *kolektivnih predstav* o "tujih" ljudstvih. Potopisna literatura je do pojava "elektronskih" medijev prav gotovo najbolj vplivala na oblikovanje etničnih stereotipov. Glede na to, da so takšne predstave povečini zelo odporne na spremembe (Kapiszewski 1977), kar je pokazal tudi Šmitek v sklepnem poglavju svojega dela, so naše "sodobne" skupinske predstave o zunajevropskih "ljudstvih" lahko še v veliki meri zgrajene iz zidakov teh (lahko tudi več stoletij starih) potopisnih besedil. Osebnostno menim, da potopis še danes, čeprav skozi drugačno obliko komunikacije (potopisna predavanja s diapozitivi, TV oddaje, reportaže, ustno izročilo...), odločilno vpliva na oblikovanje etničnih predstav.

"Ko v zvezi z neevropskim potopisom omenjamo skupinske predstave, kolektivne karakterizacije, stereotipe, konvencije ali klišeje, mislimo s tem na shematične, poenostavljene razlage o značaju posameznih ljudstev" (Šmitek 1988: 391). Gre torej za podobe pripadnikov določene

(etnične) skupnosti o sebi, o svojih sosedih in "tujcih". Te kolektivne podobe se oblikujejo na podlagi zgodovinskega spomina, izkušenj, še pogosteje pa tudi na podlagi emocij, pričakovanj, vplivov ideologije in množičnih medijev (Šmitek 1988: 391).

Kljub večplastni naravi potopisne literature, ki ponuja etnologom vire za raziskovanje različnih področij etnologije, se bom v pričujočem, že tako ozko naravnanim besedilu omejil le na potopisno literaturo kot virom za razumevanje kolektivnih predstav. Vprašanje zmožnosti prepoznavanja in razumevanja stereotipov pa se mi zdi tudi eno izmed ključnih in eksistencialnih vprašanj etnologije, saj postavlja na tehtnico sam cilj etnološkega preučevanja; to je iskanje "absolutne" interpretacije kulture. Robert G. Minnich ugotavlja, da opazovanje z udeležbo "(...) vodi tudi h kritični samopreiskavi. Začnemo se zavedati lastne pojmovne navlake (npr. ideoloških in moralnih prepričanj, psiholoških predispozicij), ki neogibno oblikuje naše dožemanje soljudi, s katerimi se srečamo na terenu." (Minnich 1993: 25.) Da bomo lažje razumeli vsebino predstav, si pogledjmo njene strukturne lastnosti.

Andrzej Kapiszewski jih je nakazal v štirih točkah. Posameznik ni sposoben natančno locirati nastanka predstav; predstave posameznika se nanašajo na skupino kot celoto, gre za posploševanje, v katerem ni razlike med posameznimi člani skupine; za predstave je značilen skupinski značaj; predstave so zelo odporne na spremembe (Kapiszewski 1977: 32). Vendar pa skupnost v lastni podobi ne sprejema celotnega spektra "možnih" predstav, sprejema samo tiste predstave, ki jih kot konstitutivne elemente skupnost potrebuje. Podobno kot razume Fredrik Barth medsebojno komunikacijo skupnosti znotraj nekega širšega družbenega konteksta in njihovo potrebo, da določijo svoje meje s poudarjanjem posameznih elementov lastne kulture, ki jih razumejo kot specifične (Barth 1970), menim tudi sam, da so prej omenjene predstave primarnega pomena (tako kot "Barthovi" poudarjeni elementi lastne kulture) za ohranjanje identitete in kohezije skupnosti.

Kolektivne predstave o "oddaljenih ljudstvih" skrivajo mišljenje, okus in potrebe svoje dobe, temu pa se niso moge izogniti tudi osebne vizije sveta. Tako stereotipne predstave pravzaprav povedo veliko več o svojih nosilcih kot pa o etničnih skupinah, ki jih označujejo (saj gre večinoma za bolj ali manj namišljene značajske lastnosti, ki se pokrivajo s pričakovanji, potrebami, ideali, pa tudi bojznimi in potrebami določene etnične skupnosti).

IDEOLOGIJA IN EMOCIJE

Tako so bili tudi opisi daljnjih dežel in ljudstev bolj ali manj vizije, dozdevki, ki so izhajali iz želja, vrednot in namer opazovalcev (Šmitek 1988: 392). Kolektivne predstave imajo svojo logiko le znotraj obstoječega sistema vrednot in norm. Soglašanje posameznika s kolektivnimi predstavami skupnosti je znamenje skupinske solidarnosti, njegovo nasprotovanje pa lahko povzroči samoobrambne družbene mehanizme in celo ostre sankcije. Kakor je pokazal Šmitek v sklepnem poglavju, se je moč družbenega nadzora spreminjala v različnih obdobjih in pri različnih družbenih slojih: "Zato tudi nikdar ni prišlo do popolnega poenotenja stereotipnih predstav" (Šmitek 1988: 415).

Etnične kolektivne predstave vedno slonijo na iskanju in poudarjanju razločkov (čeprav tudi namišljenih) med "svojim" in "tujim" načinom življenja (Šmitek 1988). In če se še zadnjič naslonimo na Barthova pleča, spoznamo, da se je ob kopičenju teh razločkov izoblikovala in ohranjala zavest o lastni identiteti skupnosti. Zdi se, da skupnost enostavno potrebuje stereotipe o "drugih skupnostih", da lahko ohranja enotnost in svojo identiteto. Iz kronološko razporejenih potopisov je razvidno, da so se v preteklosti do pojave elektronskih medijev kolektivne predstave o "tujih ljudstvih" spreminjale zelo počasi, toda v daljšem razdobju so se lahko sprevrgle tudi v pravo vsebinsko nasprotje. Danes, v dobi akumulacije komunikacij med skupnostmi (predvsem nacionalnimi), se lahko predstave zelo hitro spreminjajo - kot primer navedimo odnos in s tem kolektivno pred-

stavo Slovencev do Albancev na začetku in na koncu osemdesetih let.

Zato menim, da moramo danes kolektivne predstave razumeti v kontekstu ideologij in politik modernih nacionalnih ter večnacionalnih držav in da današnje preučevanje "sodobnih" stereotipov zahteva tudi razumevanje vertikalnega odnosa moči v družbi. Elita ima namreč moč, da manipulira ali celo ustvarja nove kolektivne predstave. Stereotipi so tako redkokdaj stvar svobodnega izbora skupnosti ali posameznika, saj jih opredelujeta družbena struktura in razporeditev moči. Takšno razmišljanje pa postavlja tudi vprašanja o razumevanju etnosa kot subjektivne kategorije in procesa ter nadalje kot zgodovinsko specifičnega proizvoda ekonomskih in političnih odnosov.

LITERATURA:

- BARTH, F. 1970: Introduction. V: *Ethnic Groups and Boundaries* (F. Barth, ur.). Johansen & Nielsen Boktrykkeri. Oslo, str. 9-38.
- KAPISZEWSKI, A. 1978: Stereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia. Biblioteka Polonijna 2. Wrocław.
- MINNICH, G. R. 1993: Socialni antropolog o Slovencih. Zbornik socialnoantropoloških besedil. Amalietti. Ljubljana.
- ŠMITEK, Zmago 1988: *Poti do obzorja*. Borec. Ljubljana.